

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ СУЧАСНИХ ФОРМ СОЦІОФОБІЇ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ СВІТУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

БОВДИР Олена Сергіївна - кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних дисциплін Херсонського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

<https://orcid.org/0000-0003-2605-0754>

ТИМЧЕНКО Ольга Валентинівна - кандидат психологічних наук, доцент

<https://orcid.org/0000-0002-5403-9707>

САМКОВА Олеся Миколаївна - кандидат психологічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін Херсонського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

<https://orcid.org/0000-0001-8572-9113>

УДК 159.96

DOI 10.32782/NP.2021.4.28

Статтю присвячено аналізу особливостей поширення сучасних форм соціофобії в розвинених країнах світу. Автори зосереджують свою увагу на проблематиці зростання серед молоді схильності до переходу в режим самоізоляції, що може призвести до таких станів як «NEET» (відсутність бажання вчитися, розвиватися і працювати) та хікікоморі. Наголошено на тому, що додатковим фактором поширення тенденцій самоізоляції молоді останніми роками стали заходи протидії поширенню COVID-19, зокрема – впровадження масового карантину і віддаленої роботи.

В ході дослідження враховано погляди зарубіжних (зокрема - японських) вчених на психологічні та соціальні особливості станів NEET і хікікоморі. Автори схильні погодитися з частковою обумовленістю виникнення хікікоморі внаслідок поширення явища «кароші» - смертності від надмірної та надто інтенсивної праці.

Здійснено огляд наукових підходів до виокремлення феноменів NEET і хікікоморі, який засвідчив відмінність їх змістовного наповнення. NEET може проводити доволі багато часу розважаючись зі знайомими, або просто за межами свого дому. Однак ключовою відмінністю між хікікоморі й NEET є не лише ставлення до розваг та власне ізоляції, але й психологічне сприйняття свого статусу.

су. NEET значно більшою мірою зневажливо ставляться до продуктивної соціальної активності, тоді як для хікікоморі їх стан є своєрідною «важкою долею», і для значної їх кількості він є наслідком невдалих спроб посісти гідне місце у висококонкуренційному освітньому чи робочому просторі. Підтвердженням цьому є і наявність характерних психосоматичних проявів - дискомфорту, тривоги, сором'язливості, страху. При цьому для суспільства NEET і хікікоморі можуть здаватися тотожними, з огляду на негативний вплив цих явищ на соціально-економічні процеси.

Наголошено на потребі дослідження проблематики природи схильності конкретної, окремо взятої особи, до переходу в стан Хікікоморі (чи NEET).

Ключові слова: психічний стан, соціофобія, хікікоморі, покоління «Ні-Ні» (NEET), кароші, інтроверсія, самоізоляція, профілактика.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Кожна здорова людина, як соціальна істота, з перших років життя комунікує з оточуючими та створює зв'язки, формуючи власне коло спілкування. Звісно ж, інтроверти та екстраверти схильні дещо по-різному сприймати своє оточення та роль

спілкування у своєму житті [1]. Проте, сучасний світ (як не парадоксально це виглядає, з огляду на його інформаційну наповненість та пропаганду толерантності) провокує молодю особу не лише до конкуренції на шляху до високої якості життя, але й до поступового підвищення недовіри щодо оточуючих (включаючи навіть рідних людей), розчарування в ідеалах, зневіри у власних силах. Додатковим фактором поширення тенденцій самоізоляції молоді останніми роками стали заходи протидії поширенню COVID-19, зокрема – впровадження масового карантину і віддаленої роботи.

Цілковито очікувано, що в таких умовах зростає кількість осіб, схильних до обмеження кола спілкування, що може набувати проявів як м'якого відсторонення від продуктивної соціальної активності (в країнах Європи), так і найбільш жорстких проявів самоізоляції (в Японії і деяких інших східних країнах). Усе це й обумовлює надзвичайно високу актуальність дослідження сучасних форм соціофобії (таких як «хікікоморі» та «покоління Ні-Ні», або ж «NEET») у розвинених країнах світу.

Стан опрацювання проблематики у вітчизняній науці

Проблематика сучасних проявів соціофобії поки що не знайшла належного відображення у вітчизняній психологічній науці. Більшість сучасних зарубіжних досліджень особливостей сприйняття соціуму та схильності особи до самоізоляції, базуються на працях таких видатних психологів як Ганс Айзенк, Реймонд Кеттел, Карл Юнг. У публікації авторами враховано напрацювання таких зарубіжних дослідників феномену хікікоморі та NEET як Akio Inui [2], Andy Furlong [3], Nobuko Tanaka [4], Tamaki Saito [5], Suwa Mami, Koichi Hara [6] Osada Yuriko [7].

Метою статті виступає аналіз особливостей поширення сучасних форм соціофобії у розвинених країнах світу, з точки зору психології.

Основний зміст дослідження

Розвиток суспільства та зростання рівня добробуту великих мас населення, несуть за

собой не тільки позитивні, але й негативні та змішані (частково позитивні й частково негативні) наслідки. Серед іншого, прослідковуються тенденції до зростання тривалості здобуття освіти, підвищення вимог щодо базових компетентностей претендента на хорошу роботу, зростання кількості тих, хто так і не зміг досягнути бажаного рівня матеріального добробуту чи навіть працевлаштуватися в омріяній галузі, і водночас – збільшення кількості осіб, які здатні фінансово забезпечувати не лише себе, а й своїх рідних, протягом усього життя. Всі перелічені явища, в сукупності з наявністю у кожної людини психологічних особливостей, призводять до формування таких феноменів як «хікікоморі» й «NEET», що набувають поширення саме у розвинених країнах.

Хікікоморі (з японської *引きこもり*) – той, хто прагне усамітнення. Це особа, яка тривалий час (щонайменше – півроку) перебуває в самоізоляції, обмежуючи спілкування навіть з членами власної родини та (у більшості випадків) ніде не навчається, не працює, і живе за рахунок рідних [8]. Більшість хікікоморі проявляють схильність до усамітнення в період навчання, або ж після невдалого досвіду роботи. Проблематика стану розчарування надзвичайно загострюється особливостями японської ментальності щодо праці та відчуття обов'язку. Вкрай висока конкуренція на ринку праці, в сукупності з високим рівнем очікувань від батьків та інших членів родини, призводять до колосального стресу для молоді.

Ось уже кілька десятиліть в центрі уваги суспільства (особливо – в Японії) перебуває поняття «кароші» (з японської *カロシ*, *Karōshi*), що можна дослівно перекласти як «смерть від надмірної роботи» [9]. «Кароші» є японським терміном, що передовсім відносився раптової смертності прямо на робочих місцях, але з часом поширився на випадки смерті, й навіть самогубств, обумовлених надмірною інтенсивністю та обсягом праці. Наразі найпоширенішими медичними причинами кароші є серцеві напади або інсульти через стрес і голодну дієту. Психічний стрес на робочому місці також може призвести до кароші опосередковано, шляхом спонукання до самогубств. Особливої

гостроти останній момент набуває в Японії, з огляду на місцеві культурні особливості. Однак не варто вважати, що кароші обмежується територією Японії та сусідніх їй країн. За даними ВООЗ, вже у 2016 році 745 194 смертей у всьому світі були пов'язані саме з надмірною тривалістю робочого часу та інтенсивністю праці [9]. Україна теж не є винятком. І хоча вітчизняна традиція поки що не передбачає особливої уваги до таких причин смертності, це однак не заважає їй впливати на психічний стан молоді найбільш демотиваційним чином.

Якщо стан хікікоморі є, здебільшого, характерним для японського та деяких інших азійських суспільств, то у Європі дедалі частіше йдеться про молодь «покоління Ні-Ні», або ж «NEET» (Not in Education, Employment, or Training) – тобто осіб, які тривалий час (роками) не працевлаштовуються, не навчаються і не займаються корисною діяльністю [10]. Таких осіб, незважаючи на деякі спільні ознаки (для обох категорій осіб характерними є спільне проживання з батьками до 30-40 річного віку й навіть довше, низький рівень соціальної адаптації, інертність і безініціативність) не можна ототожнювати з хікікоморі [11]. Ключовою відмінністю між хікікоморі й NEET є не лише ставлення до розваг та власне ізоляції (адже NEET може проводити доволі багато часу розважаючись зі знайомими, або просто за межами свого дому), але й психологічне сприйняття свого статусу. NEET значно більшою мірою зневажливо ставляться до продуктивної соціальної активності, тоді як для хікікоморі їх стан є своєрідною «важкою долею», і для значної їх кількості він є наслідком невдалих спроб посісти гідне місце у висококонкурентному освітньому чи робочому просторі. Підтвердженням цьому є і наявність характерних психосоматичних проявів. Класичний хікікоморі, перебуваючи в оточенні інших людей, швидко починає відчувати дискомфорт, тривогу, сором'язливість, страх. У нього може бути аритмія, запаморочення чи навіть непритомність від присутності в громадському місці [12]. Вкрай важливими, для виокремлення феномену хікікоморі від NEET, можна вважати такі японські традиційні особливості як «Komori» «Sekentei».

«Komori», як частина дефініції «хікікоморі», має релігійний та традиційний підтекст, і тлумачиться як соціальне відсторонення, що має коріння в японській культурі та історії. «Sekentei» тлумачиться як «соціальний сором» і схильність приховувати сімейні проблеми від сторонніх осіб [12], що теж є традиційним для Японії та деяких інших східних країн (зокрема – Китаю й Корей).

Акію Інуї (Акію Inui) з Токійського Столичного Університету, який чимало уваги присвятив дослідженню феноменів «хікікоморі» й «NEET», зазначає, що складність їх об'єктивного вивчення обумовлена, у тому числі, політизованим ставленням держави до цієї проблеми. Для опису зайнятості молоді невпинно з'являються нові терміни та категорії. За останні десятиліття такими стали «нульовий статус» і «NEET» (Not in Education, Employment and Training) у Великобританії, та «freeter» і «NEET» в Японії. У Великобританії дослідники та політики ввели ці терміни, щоб охарактеризувати стан соціально-психологічної невизначеності підлітків у віці від 16 до 18 років, оскільки змінилися режими допомоги, а категорія «безробітних» зникла з офіційної статистики. Проте невдовзі вікові рамки «NEET» значно розширилися. У Японії «фрітер» (freeter) був терміном, введеним рекламним журналом наприкінці вісімдесятих, і трактувався як «вільний працівник» нарівні з «олбейтером» (albeiter) (що походить зі студентського сленгу та позначає зайнятість неповного робочого дня, або ж періодичний підробіток) [11]. З часом термін набув популярності, зокрема – коли у дев'яностих роках ХХ століття зросла кількість «фрітерів». Дуже часто саме за цим терміном в Японії ховається статистика по «хікікоморі».

Як і NEET, хікікоморі справляють значний вплив на економіку країн, де вони набувають поширення. Якщо на 2010 рік кількість хікікоморі в Японії оцінювалася в 700-800 тисяч, то вже у 2020-2021 роках, на думку дослідників явища, вона може сягати 1-1,5 млн. осіб [13]. Уряд Японії зазвичай веде мову про 50-60 тисяч хікікоморі. Однак, варто зазначити, що об'єктивність офіційних кількісних оцінок щодо хікікоморі є доволі сумнівною, оскільки японці уника-

ють обговорення цього явища у своїй родині. Офіційну статистику щодо хікікоморі в Японії веде Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення (Ministry of Health Labor and Welfare (MHLW)). Водночас, дослідники піддають сумніву ефективність цієї роботи. Так, наприклад, Сайто Тамакі (Saito Tamaki) неодноразово зазначав, що значна кількість опитаних японців приховують, що їхня дитина стала хікікоморі, оскільки ця ситуація є джерелом соціального сорому (Sekentei). Хікікоморі, за своєю природою і сприйняттям, передбачає як особистий сором, так і сором членів родини. І хоча дослідники і наполягають на необхідності висвітлення проблеми, її детального аналізу, вона й далі відноситься до табуїзованих тем для самих японців [13]. Відтак, на думку дослідника, політика замовчування, обумовлена упередженим ставленням до хікікоморі, призводить до хибності оцінювання, що проявляється як у заниженні, так і у завищенні кількісних даних. Адже окрім тих респондентів, які замовчують наявність у їх родині справжніх хікікоморі, є й такі респонденти, які помилково стверджують, що жили в стані хікікоморі. Натомість більш ретельне дослідження свідчить, що деякі з них продовжували контактувати з друзями, прогулюватися, займатися хобі, тобто належали не до хікікоморі, а виключно до категорії NEET [13].

На думку окремих дослідників, самоізоляція, характерна для хікікоморі більшою мірою, ніж для NEET, є симптомом, притаманним для людей, які страждають від депресії або розладів аутистичного спектру (зокрема синдромів Аспергера та «класичного» аутизму). Відтак, деякі хікікоморі можуть першопочатково потерпати від психічних розладів, які порушують їхню соціальну інтеграцію. Сува Мамі (Suwa Mami) та Коїчі Хара (Koichi Hara) у своєму дослідженні зазначають, що з 27 вивчених ними випадків хікікоморі, у 17 спостерігалися психічні розлади і лише 10 не мали явних відхилень [6]. Проте такий підхід не знаходить широкого розповсюдження в японській науці.

Окремої уваги дослідників заслуговує проблематика природи схильності конкретної, окремо взятої особи, до переходу в стан

Хікікоморі (чи NEET). Адже і в ході дослідження інтровертів та екстравертів тривалий час точаться суперечки, а відносна важливість природи та довкілля у визначенні рівня екстраверсії досі лишається дискусійною. При цьому дослідження близнюків вже кілька десятиліть тому виявили значущість генетичного компонента на рівні від 39% до 58%. Тобто з точки зору природи явища, спільне сімейне середовище видається набагато менш важливим, ніж окремі фактори навколишнього середовища, які не є спільними між братами і сестрами. [14]. Чи ж у такому разі можна припустити, що схильність молодшої особи до переходу в стан Хікікоморі чи NEET може бути генетично-обумовленою? Адже в такому разі відкриваються нові можливості для профілактики цих станів серед осіб, що можуть входити до групи ризику. На ці та інші питання наука має дати відповідь найближчим часом.

Висновки і перспективи подальших досліджень

У розвинених країнах прослідковуються тенденції до зростання тривалості здобуття освіти, підвищення вимог щодо базових компетентностей претендента на хорошу роботу, зростання кількості тих, хто так і не зміг досягнути бажаного рівня матеріального добробуту чи навіть працевлаштуватися в омріяній галузі, і водночас – збільшення кількості осіб, які здатні фінансово забезпечувати не лише себе, а й своїх рідних, протягом усього життя. Сукупність цих факторів призводить до формування таких феноменів як «хікікоморі» й «NEET».

Хікікоморі є особами, які тривалий час (щонайменше – півроку) перебувають у самоізоляції, обмежуючи спілкування навіть з членами власної родини та (у більшості випадків) ніде не навчаються, не працюють, і живуть за рахунок рідних. Проблематика стану розчарування надзвичайно загострюється особливостями японської ментальності щодо праці та відчуття обов'язку.

Якщо стан хікікоморі є, здебільшого, характерним для японського та деяких інших азійських суспільств, то у Європі дедалі частіше йдеться про молодь «покоління Ні-Ні», або ж «NEET» (Not in Education, Employment,

or Training) – осіб, які тривалий час (роками) не працюють, не навчаються і не займаються корисною діяльністю. Однак ці категорії мають ряд відмінних ознак. І саме хікікоморі можна вважати більшою мірою соціофобами, які сприймають своє усамітнення як своєрідний «хрест», а не просто не бажають працювати і навчатися, надаючи перевагу розвагам (як НЕЕТ). Підтвердженням цьому є наявність у хікікоморі психосоматичних проявів (дискомфорт, тривога, сором'язливість, страх, аритмія, запаморочення чи навіть непритомність) при їх перебуванні в оточенні інших людей.

Окремої уваги для подальших досліджень заслуговує проблема визначення природи схильності конкретної, окремо взятої особи, до переходу в стан Хікікоморі (чи НЕЕТ), що дозволить оптимізувати профілактичну діяльність у досліджуваній сфері.

Література

1. Інтровертність і екстравертність // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 2, кн. 4 : Літери Ж-Й. С. 549-550.
2. Inui, A. et. al. 2005: Koko Sotsugyo Ichinenme wo Ikinuku Wakamonotachi (Young people who are surviving the first year after leaving high-school), in: *Jinbun-gaku-ho*, No. 359, pp. 133-148.
3. Furlong, A. 2005: Not a very NEET solution: Representing problematic labour market transitions among early school-leavers. Working Paper. Glasgow University.
4. Nobuko Tanaka "In what a fragile balance we hang." *The Japan Times* 23 Sep. 2001. URL : <http://www.japantimes.co.jp/cgi-bin/getarticle.pl5?ft20010923a1.html>
5. Saito, Tamaki. "Hikikomori (social withdrawal)" and Japanese youth culture" in *The Journal of Japanese Scientists (Nihon No Kagakusha)*." *The Bulletin of JSA* March 2002. URL : <http://members.jcom.home.ne.jp/jsa-bull/82.html>
6. Suwa, Mami; Koichi Hara (2007). 'Hikikomori' among Young Adults in Japan : The importance of differential diagnosis between primary Hikikomori and Hikikomori with High-functioning Pervasive Developmental Disorders (*Medical and Welfare Research*) 3: 94–101. ISSN 1349-7863.

7. Osada Yuriko, Imeji, futoukou, hikikomori to oya ha dou mukiau ka – kodomo mon-dai wo kaiketsu suru osada juu nochie, 2003, p. 40.

8. Hamasaki, Yukiko; Pionnié-Dax, Nancy; Dorard, Géraldine; Tajan, Nicolas; Hikida, Takatoshi (2020). "Identifying Social Withdrawal (Hikikomori) Factors in Adolescents: Understanding the Hikikomori Spectrum". *Child Psychiatry & Human Development*. 52 (5): 808–817. doi:10.1007/s10578-020-01064-8

9. Pega, Frank; Náfrádi, Bálint; Momen, Natalie C.; Ujita, Yuka; Streicher, Kai N.; Prüss-Üstün, Annette M.; Descatha, Alexis; Driscoll, Tim; Fischer, Frida M.; Godderis, Lode; Kiiver, Hannah M.; Li, Jian; Magnusson Hanson, Linda L.; Rugulies, Reiner; Sørensen, Kathrine; Woodruff, Tracey J.; Woodruff, T. J. (2021-09-01). "Global, regional, and national burdens of ischemic heart disease and stroke attributable to exposure to long working hours for 194 countries, 2000–2016: A systematic analysis from the WHO/ILO Joint Estimates of the Work-related Burden of Disease and Injury". *Environment International*. 154: 106595. doi:10.1016/j.envint.2021.106595

10. Robson, Karen. "The Afterlife of NEETs" Archived 2017-03-30 at the Wayback Machine. pp. 181–. In: Attewell, Paul; Newman, Katherine S. (eds) (2010). *Growing Gaps: Educational Inequality Around the World*. Oxford University Press.

11. Akio Inui. Why Freeter and NEET are Misunderstood: Recognizing the New Precarious Conditions of Japanese Youth. *Social Work & Society*, Volume 3, Issue 2, 2005. pp. 244-251. ISSN 1613-8953 URL : <http://www.socwork.net/Inui2005.pdf>

12. Is hikikomori a unique Japanese phenomenon? *Wayback Machine*. Thursday, December 18, 2003. URL : <https://web.archive.org/web/20040612134426/http://www.vickery.dk/hikikomori/>

13. Nicolas Tajan. *Mental Health and Social Withdrawal in Contemporary Japan Beyond the Hikikomori Spectrum*. ISBN 9780815365747 Published January 5, 2021 by Routledge 272 Pages.

14. Tellegen, Auke; Lykken, David T.; Bouchard Jr, Thomas J.; Wilcox, Kimerly J.; Segal, NL; Rich, S (1988). "Personality similarity in twins reared apart and together". *Journal of Personality and Social Psychology*. 54 (6): 1031–9. CiteSeerX 10.1.1.318.4777. doi:10.1037/0022-3514.54.6.1031

Olena Bovydyr, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Fundamental Disciplines of the Kherson Institute PJSC «Higher Educational Institution» Interregional Academy of Personnel Management <https://orcid.org/0000-0003-2605-0754>

Olga Tymchenko, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0002-5403-9707>

Olesia Samkova, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Fundamental Disciplines of the Kherson Institute of PJSC «Higher Educational Institution» Interregional Academy of Personnel Management» <https://orcid.org/0000-0001-8572-9113>

FEATURES OF THE SPREAD OF MODERN FORMS OF SOCIAL PHOBIA IN THE DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD: PSYCHOLOGICAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the spread of modern forms of socio-phobia in the developed countries of the world. The authors focus on the growing tendencies of young people's propensity for self-isolation, which can lead to conditions such as NEET (lack of desire to learn, develop and work) and hikikomori. It is emphasized

that an additional factor in the spread of self-isolation of young people in recent years has been measures to combat the spread of COVID-19, in particular - the introduction of mass quarantine and remote work.

The study takes into account the views of foreign (including Japanese) scientists on the psychological and social characteristics of the NEET and Hikikomori. The authors tend to agree with the partial conditionality of hikikomori due to the spread of the phenomenon of "karoshi" - mortality from intensive and excessive labor.

A review of scientific approaches to the isolation of NEET and hikikomori phenomena was carried out, which showed the difference in their content. NEET can spend a lot of time having fun with acquaintances, or just outside their home. However, the key difference between hikikomori and NEET is not only the attitude towards entertainment and isolation itself, but also the psychological perception of one's status. NEETs are much more disdainful of productive social activity, while for hikikomori their condition is a kind of "difficult fate", and for many of them it is the result of unsuccessful attempts to take a worthy place in a highly competitive educational or working space. Proof of this is the presence of characteristic psychosomatic manifestations - discomfort, anxiety, shyness, fear. At the same time, NEET and Hikikomori may seem identical to society, given the negative impact of these phenomena on socio-economic processes.

Emphasis is placed on the need to study the nature of the predisposition of a particular individual to transition to Hikikomori (or NEET) status.

Key words: mental state, sociophobia, hikikomori, Ni-Ni generation (NEET), karoshi, introversion, self-isolation, prevention.